

**ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ/THEORY OF STATE AND LAW/
ТЕОРИЯ ГОСУДАРСТВА И ПРАВА**

<https://doi.org/10.59546/18290744-2025.7-9-3>

ԱՐՄԵՆ ՀԱՅԿՅԱՆՑ
Պրոֆեսոր, իր. գիտ. դոկտոր
ՏԱՐԻԵԼ ԲԱՐՍԵԴՅԱՆ
ԵՊՀ ասպիրանտ

ARMEN HAYKYANTS
Professor, Doctor of Legal Sciences
TARIEL BARSEGHYAN
YSU PhD Student

АРМЕН АЙКЯНЦ
Профессор, доктор юридических наук
ТАРИЕЛЬ БАРСЕГЯН
Аспирант ЕГУ

**ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ ՍԿԶԲՈՒՆՔՆԵՐ.
ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆԸ, ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ ԵՎ ԳՈՐԾԱՌՈՒՅԹՆԵՐԸ**

**PRINCIPLES OF LAW:
CONCEPT, SYSTEM, AND FUNCTIONS**

ПРИНЦИПЫ ПРАВА: ПОНЯТИЕ, СИСТЕМА И ФУНКЦИИ

Ներածություն

Իրավունքի սկզբունքները, որպես ինստիտուտ, ուսումնասիրվել են բոլոր ժամանակներում, սակայն դրանց վերաբերյալ յուրաքանչյուր նոր ուսումնասիրություն գիտական նորույթ ունի, քանի որ իրավունքի սկզբունքները բարդ երևույթ են, սերտորեն կապված են ժամանակաշրջանի իրավաընկալումների հետ, արտահայտում են ժամանակաշրջանի արժեհամակարգը, որոնց փոփոխման պայմաններում իրավունքի սկզբունքների նկատմամբ պատկերացումները ևս կրում են համապատասխան փոփոխություններ: Այս համոզմունքով էլ սույն աշխատանքում կփորձենք ուրվագծել սկզբունքների հասկացությունը, համակարգը և ընդգծել գործառույթները:

Հիմնական հետազոտություն

1. Իրավունքի սկզբունքների վերաբերյալ բոլոր գիտական դիտարկումները սկսվում են

դրանց եզրութաբանական վերլուծությամբ:

«Սկզբունք»-ը լատիներենում հայտնի էր «principium» անվամբ, որի ամենավաղ կիրառումը հայտնի էր դեռևս 1500-ականների կեսերին՝ կրոնական տեսաբան Ռոջեր Հաթչինսոնի աշխատանքում: «Principium» եզրույթը Ռոջեր Հաթչինսոնը կիրառել է կրոնի համատեքստում՝ գրելով. «Հայրը principium է, «սկզբունք» կամ «սկիզբ»¹: Ակնհայտ է, որ «սկզբունք»-ն այստեղ դիտարկվում է որպես «սկիզբ», և թեև կիրառվում էր կրոնական խնդիրներից ելնելով, սակայն սկզբունքի ընկալումը որպես սկիզբ, անկասկած, ունի նաև ընդհանուր ճանաչողական և արժեքաբանական նշանակություն:

Զորդան Դացին նշում էր, որ «Սկզբունք բառի լեզվական իմաստը, որպես գոյական, կլինի հիմնական ճշմարտություն. համապարփակ օրենք կամ դոկտրինա, որից բխում են մյուսները, կամ որոնց վրա հիմնված են մյուսները՝ ընդհանուր ճշմարտություն, տարրական առաջարկ, մաքսիմ(առավելագույն), աքսիոմա, պոստուլատ, բարոյական կամ էթիկական չափանիշների հավաքականություն կամ դատողություններ»²:

Անդրադառնալով «սկզբունք»-ի եզրութաբանական մեկնաբանմանը՝ Գ. Դանկվարտը համարում է, որ «սկզբունք» և «հիմք» բառերը նույն երևույթն արտահայտող երկու համարժեք բառեր են: Գ. Դանկվարտի գրում է. ««Սկզբունք» կամ «Հիմք» բառերն ունեն չորս տարբեր նշանակություններ: Առաջին նշանակությամբ՝ դրանք կեցության հիմքերն են կամ, այսպես կոչված, պատճառներ. այսպիսի նշանակություն ունի «հիմք» բառն այն պարագայում, երբ խոսքն անօրգանական բնության փոփոխությունների մասին: Երկրորդ նշանակությամբ՝ դրանք գոյության հիմքերն են, երբ տարածության և ժամանակի մեջ խոսվում է հարաբերությունների մասին: Երրորդը նշանակությամբ՝ ճանաչողության կամ իմացության հիմքերն են, որպիսիք վերաբերում են տրամաբանական հիմնավորումներին և դրանցից բխող եզրահանգումներին: Վերջապես, չորրորդ նշանակությամբ՝ այդպիսիք մարդկային գործողությունների հիմքերն են կամ նպատակները: Այսպիսով՝ առկա են սկզբունքների կամ հիմքերի չորս դրսևորումներ՝ ֆիզիկական, մաթեմատիկական, տրամաբանական և էթիկական³:

Գ. Դանկվարտը շարունակում է. «Իրավաբանական նորմը կամ վարքագծի կանոնը բխում է մարդկային (ժողովրդի կամ օրենսդրի) կամքից, այսպիսով՝ իրավաբանական նորմը կամ ողջ իրավունքը, որպես իրավաբանական նորմերի ամբողջություն, կարելի բնութագրել մեկ բառով՝ «գործողություն»: Իրավունքի սկզբունքն այս պարագայում իրավունքի մոտիվացիան է՝ նպատակը, հետևաբար ասել, թե որն է իրավունքի սկզբունքը, նույնն է, թե ասել՝ որն է իրավունքի մոտիվը կամ նպատակը: Այդ նպատակները կամ էգոիստական բնույթ ունեն, կամ բարոյական. վերջիններս կարելի է բնութագրել, որպես «հանրային բարիք» կամ «salus publica»⁴:

Փիլիսոփայության մեջ սկզբունքների ներքո ընդունված է հասկանալ համակարգի հիմքը. այն իրենից ներկայացնում է ընդհանրական հասկացություն, որը տարածվում է ճանաչողության համապատասխան ոլորտի վրա և կառուցում-ամբողջացնում է այդ ոլորտը⁵:

Ս. Ա. Մոսինը գրում է, որ «սկզբունքը ելակետային հիմք է, ուղենիշային գաղափար է, պահանջ է, որը բնութագրվում է ոչ թե վերացականությամբ, այլ այնպիսի համընդհանրականու-

¹ Roger Hutchinson, THE IMAGE OF GOD, Works (1842), Edited by John Bruce, Cambridge: Parker Society, Chapter 28. How there is but one God only: the divinity of Christ, and the all-doing Comforter, notwithstanding this unity.

² Jordan DACI, Legal Principles, Legal Values and Legal Norms: are they the same or different?, European School of Law and Governance, Prishtina, Kosovo, Universum University, Prishtina, Kosovo, էջ 113:

³ Տե՛ս Դ. Դանկվարտ, Принципы гражданского права, Москва, 2015, էջ 1:

⁴ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 1-2:

⁵ Տե՛ս Краткая философская энциклопедия. М. 1994, էջ 363:

թյամբ, որը համապատասխան ոլորտին հաղորդում է մշտականություն և կայունություն: Որևէ երևույթի մոտենալ սկզբունքի դիրքերից, նշանակում է՝ այդ երևույթը դիտել համընդհանուր նշանակության և արժևորման դիրքերից»⁶:

Թեև մոտեցումների բազմազանությանը, բոլոր բնորոշումների մեջ ընդհանուրն այն է, որ սկզբունքները դիտվում են երկու հիմնական ասպեկտներով՝ որպես «սկզբնահիմք» և որպես «էութենական նշանակություն (գլխավորություն)»: Այս երկու ասպեկտներով՝ սկզբունքները դառնում են համակարգաշեն, համակարգաստեղծ երևույթներ:

Սկզբունքները ոչ թե հասկացություններ են, այլ կատեգորիաներ են, այսինքն՝ «հասկացությունների մեկնաբանման հասկացություններ» են:

Վերոնշյալ մոտեցումներով հանդերձ՝ պետք է ասել, որ իրավունքի սկզբունքների հասկացությունը, դրանց էությունը, դասակարգումը և համակարգը ներկայացնելը շատ բարդ է, սակայն դրանով հանդերձ չափազանց արդիական է ժամանակակից իրավագիտության համար:

Դեռևս 20-րդ դարի սկզբին ռուս հայտնի իրավագետ Ն. Ն Ալեքսենը նշում էր. «Չափազանց դժվար է ձևակերպել իրավունքի ընդհանուր սկզբունքները: Դոգմատիկ իրավագիտությունը տրոհվել է մի քանի առանձին, միևնույն ժամանակ բավական ինքնուրույն ոլորտների, որոնք միմյանց հետ կապված չեն ընդհանուր գաղափարներով և միավորված չեն ընդհանուր համակարգով: Յուրաքանչյուր իրավաբանական ոլորտ ունի իր ընդհանուր մասը, իր ընդհանուր դրույթները: Իրավագիտական այդ առանձին ոլորտների տեղային պահանջմունքներն առաջ են բերում տրամաբանական սահմանումների բազմաթվություն, ինչի արդյունքում տուժում է իրավագիտական համակարգայնությունը և միասնականությունը»⁷:

Անդրադառնալով իրավունքի սկզբունքների հասկացությանը՝ ռուս իրավագետ Մ. Ի. Բայտինը նշում է, որ «սկզբունքների հասկացության վերաբերյալ իրավական հայացքները կապված են իրավունքի ընկալման երկու ասպեկտների հետ՝ **լայն և նեղ** (նորմատիվային): **Լայն ասպեկտով**՝ իրավունք ասելով հասկանում ենք ինչպես իրավանորմերը, այնպես էլ իրավական մյուս երևույթները՝ իրավագիտակցություն, իրավահարաբերություններ, սուբյեկտիվ իրավունքներ և իրավաբանական մատերիայի այլ բաղադրիչներ: Այստեղից էլ ձևավորվում է իրավունքի սկզբունքների լայն ընկալումը: **Նեղ ասպեկտով**՝ իրավունք ասելով հասկանում ենք օրենքները և իրավունքի մյուս աղբյուրները: Այս պարագայում իրավագետները համարում են, որ իրավունքի սկզբունքները չեն կարող դուրս գտնվել իրավանորմերից»⁸:

Ռուս իրավագետ Դ. Ա. Սմիրնովը նշում է, որ «կան իրավագետներ, ովքեր սկզբունքների հասկացությունը չեն կապում դրանց պարտադիր օրենսդրական ամրագրման կամ իրավական այլ միջնորդավորումների հետ: Իրավագետների երրորդ խումբը կարծում է, որ իրավունքի սկզբունքները համարվում են իրավաբանական գիտությունների կատեգորիաներ, որոնք սահմանում են հասարակական հարաբերությունների իրավական կարգավորման անհրաժեշտությունը, ձևերն ու եղանակները: Իրավունքի սկզբունքները, համաձայն երրորդ խումբ իրավագետների, ունեն դոկտրինալ բնույթ»⁹: Իրավունքի սկզբունքների դոկտրինալ բնույթի կողմնակիցները համարում են, որ իրավունքի սկզբունքները կրում են բացառապես դոկտրինալ բնույթ և օժտված չեն իմպերատիվությամբ¹⁰:

⁶ Տե՛ս Мосин А.С., Презумпции и принципы в конституционном праве Российской Федерации. М. 2009, էջ 16:

⁷ Տե՛ս Алексеев Н.Н., Общее учение о праве. Симферополь. 1919, էջ 6-11:

⁸ Տե՛ս Байтин М.И., Вопросы общей теории государства и права. Саратов, 2006, էջ106-107:

⁹ Տե՛ս Смирнов О.В., Основные принципы советского трудового права. М. 1997, էջ 13:

¹⁰ Տե՛ս Юдельсон К.С., Советский гражданский процесс. М., 1956. էջ 32; Морейн И.Б., Перевод на другую работу. М., 1965, էջ 14:

Որքան էլ ուշագրավ են դոկտրինալ տեսության թեզիսները, մեր իրավական համակարգում այդպիսիք ընդունելի չեն թեկուզ հենց այն պատճառով, որ ՀՀ Սահմանադրության իրավակարգավորումները ՀՀ ողջ իրավական համակարգի համար ունեն նորմ-սկզբունքների կարգավիճակ, ուղենիշային են, հիմնարար նշանակություն ունեն ճյուղային օրենսդրության կառուցման համար, այդքանով բացառում են սկզբունքների իրավական բնույթի վերաբերյալ դոկտրինալ մոտեցումը, որի բնութագրիչներից մեկն էլ այն էր, որ իրավունքի սկզբունքներն իմպերատիվ բնույթ չունեն: Ավելին, իրավունքի այն ճյուղերը, որոնք թույլ են տալիս իրավունքի անալոգիա կատարել, սահմանում են, որ իրավունքի անալոգիան պետք է իրականացվի իրավունքի տվյալ ճյուղի սկզբունքների վրա. այս պարագայում սկզբունքները չեն կարողանա լրացնել իրավական բացը, եթե օժտված չլինեն իմպերատիվությամբ:

Վերադառնալով լայն ասպեկտով իրավունքի ընկալմանը և այդ շրջանակում սկզբունքների դիտարկմանը՝ մեջբերենք Ռ. Զ. Լիվշիցի տեսակետը, որ «Սկզբունքը ելակետային ուղղորդող հիմքն է: Սկզբունքը նախևառաջ գաղափար է, բայց հենց միայն գաղափար չէ: Սկզբունքները հանգում են ոչ միայն գաղափարին, այլև ներառում են իրավանորմերը, սոցիալական հարաբերությունները, այդ գաղափարները ձեռք են բերում նորմատիվային և իրավակիրառական բովանդակություն»¹¹: Շատ այլ տեսաբաններ, պաշտպանելով Ռ. Զ. Լիվշիցի տեսակետը, կամ լայնացնում, կամ նեղացնում են այն: Օրինակ, Օ. Ե. Սուրկովը նշում է, որ «Իրավունքի սկզբունքներն այն հիմնական գաղափարներն են, որոնք ցույց են տալիս իրավունքի էությունականությունը, նշանակությունը, օրինաչափությունները, զարգացման միտումները, և որոնք ուղղակիորեն կամ անուղղակիորեն արտացոլված են իրավանորմերում կամ իրավակիրառողների գիտակցությունում»¹²: Հետաքրքիր միտում է նկատվում ռուսական իրավագիտության շրջանակներում, երբ իրավունքի սկզբունքները դիտարկվում են որպես գաղափարներ, որոնք զարգացում են ստանում հատկապես նաև դոկտրինալ աշխատանքներում, թեկուզև այդպիսիք դեռևս նորմատիվ-իրավական ամրագրում չեն ստանում: Դա հատկապես ակնհայտ է դառնում մուսուլմանական իրավունքի սկզբունքների մասին խոսելիս: Այսպես, Լ. Ռ. Սյուլիյանեն գրում է. «Մուսուլմանական իրավունքը համարվում է իրավաբանների կողմից ստեղծված իրավունքի հիմնալի օրինակ: Իրավունքի գիտությունն է համարվում իրական օրենսդիրը, երբ իրավագետների ստեղծագործած գրքերն են ստանում օրենքի ուժ: Մուսուլմանական իրավունքի սկզբունքները համարվում են մուսուլման իրավագետների աշխատանքի արդյունքը, նրանց գաղափարները: Մուսուլման իրավագետները բազմիցս են նշել, որ մուսուլմանական իրավունքի սկզբունքները սահմանված չեն Ղուրանում (Սուրք գրքում), այդպիսիք են մուսուլման իրավագետների կողմից իրավունքի աղբյուրների մեկնաբանման և կոնկրետ պրակտիկ օրինակների վերլուծության արդյունք»¹³:

Իրավունքի սկզբունքները փոքր-ինչ նեղ դիրքերից են դիտարկվում առանձին իրավագետներ: Ն. Մ. Վագինան կարծում է, որ «իրենց բնույթով՝ սկզբունքները հիմնարար նշանակության գաղափարներ են, որոնք ամրագրված են իրավունքի տարբեր ֆորմալ աղբյուրներում, ինչպես նաև եթե նման ամրագրում չունեն, ապա ընդհանուր կայուն ճանաչում ունեն իրավաբանական պրակտիկայում և իրավահարաբերություններում»¹⁴:

Մեզ արդեն հայտնի՝ իրավունքի լայն ընկալման դեմ տեսակետ է հայտնում Վ. Ն. Կուդրյավցևը՝ նշելով հետևյալը. «Արհեստավարժ իրավաբանին պետք է բնութագրական լի-

¹¹ Տե՛ս *Лившиц Р.З.*, Теория права. М., 1994, էջ 195:

¹² Տե՛ս *Ведяхин В.М., Сурков О.Е.*, Факторы формирования и реализации принципов права. Самара, 2005, էջ 26:

¹³ Տե՛ս *Сюкияйнен Л.Р.*, Мусульманское право. Вопросы теории и практики. М., 1986, էջ 73:

¹⁴ Տե՛ս *Вагина Н.М.*, Принципы публичного права: автореф. Дисс. ... канд.юрид.наук. Казань, 2004, էջ 10:

նի հստակ դիրքորոշումն առ այն, որ ոչ մի համոզմունք կամ գաղափար չի կարող դիտարկվել որպես իրավանորմ, եթե այն արտահայտված չէ սահմանված կարգով ընդունված իրավական ակտով»¹⁵: Ի զարգացումն նշված տեսակետի՝ Դ. Ա. Սմիրնովը գրում է. «Լայն մեկնաբանման պարագայում քաղաքակիրթ հանրության առջև ծառացած խնդիրների լուծման համար շատ դժվար է կողմնորոշել իրավապահ և իրավակիրառ մարմիններին, քաղաքացիներին ու հասարակական միավորումներին, քանի որ դա պահանջում է հատուկ իրավական պատրաստություն և իրավաբանական բնույթի գիտելիքներ: Իրավունքի և սկզբունքների լայն ընկալման պարագայում կարող են խախտվել իրավունքի հստակությունը և որոշակիությունը: Իրավունքի և սկզբունքների լայն մեկնաբանումը հասանելի է միայն բարձր իրավագիտակցություն և իրավաբանական կրթություն ունեցող սակավաթիվ շրջանակների: Այս պարագայում նորմատիվ մոտեցումն առավել ընդունելի է համարվում հանրության լայն շրջանակների նվազ իրավագիտակցության և իրավական ոչ խորը գիտելիքների պարագայում»¹⁶:

Իրավունքի նեղ կամ որ նույնն է՝ նորմատիվ ընկալման կողմնակիցների համար իրավունքի սկզբունքների հարցը քննարկելիս չափանիշ է իրավական ակտերում դրանց ամրագրումը: Այս մոտեցման կողմնակիցները կարող են տարբեր սահմանումներ տալ, սակայն բոլորը միակարծիք են մեկ հարցում, որ իրավունքի սկզբունքները պետք է արտացոլվեն նորմատիվ աղբյուրներում, այսինքն՝ ունենան արտահայտման նույն ձևը: Հեղինակների այդ շարքից կարող ենք վկայակոչել Մ. Ի. Բայտինին¹⁷, Ո. Մ. Ռեուֆին¹⁸, Դ. Ա. Լիպինսկուն¹⁹, Ս. Ս. Ալեքսենին: Հատկապես ուշագրավ է Ս. Ս. Ալեքսենի մոտեցումը, որն իրավունքի սկզբունքը դիտարկում է որպես գաղափար և միևնույն ժամանակ այն հանգեցնում է իրավունքի նորմին. «Գոյություն ունենալով իրավանորմերի տեսքով՝ իրավունքի սկզբունքները բնութագրական են իրավական ողջ մատերիային, իրավական կարգավորման ողջ մեխանիզմին: Այդպիսիք դրսևորվում են և իրավաբանական պրակտիկայում, և իրավագիտակցության մեջ, և իրավակիրառ ակտերում: Սկզբունքները կարող են լինել և իրավանորմեր, և գաղափար-նորմեր, որոնք կարող են դրված լինել իրավանորմերի մի ամբողջ զանգվածի հիմքում: Այդպիսիք անհրաժեշտ է հասկանալ, հայտնաբերել, վեր հանել»²⁰: Ըստ էության, իրավանորմերը և իրավունքի սկզբունքները համընկնում են, հնարավոր չէ հեռանալ նորմատիվությունից, միևնույն ժամանակ չարաշահել փիլիսոփայությունը և գաղափարախոսությունը: Իրավական մատերիայի մյուս ձևերը՝ իրավահարաբերությունները, իրավագիտակցությունը և այլք, չեն կարող բովանդակել իրավունքի սկզբունքներ, այդպիսիք կարող են հանդես գալ միայն իրավանորմերի տեսքով:

Լիովին համամիտ ենք իրավագետների այն շրջանակի հետ, որոնք բերում են մի ամբողջ շարք հիմնավորումներ, թե ինչու պետք է իրավունքի սկզբունքներն արտահայտվեն իրավանորմերի տեսքով, այսինքն՝ կրեն նորմատիվ բնույթ:

- *Իրավունքի սկզբունքները կազմում են կոորդինատային համակարգ, որի շրջանակում գործում է օրենսդիրը՝ վարքագծի կանոններ սահմանելիս: Կոորդինատային այդ համակարգը թույլ է տալիս զերծ մնալ կամայական որոշումներից, իրավական հակասականությունից և անորոշությունից:*

- *Իրավակիրառ շրջանակները կմնան կարգապահության սահմաններում և իրավունքի*

¹⁵ Տե՛ս Кудряцев В.Н., О правопонимании и законности //Государство и право. 1994, No 3, էջ 6:

¹⁶ Տե՛ս Смирнов Д.А., О, понятии принципов права / Общество и право. 2012, No 4, էջ 31:

¹⁷ Տե՛ս Байтин М.И., Сущность права. М., 2005, էջ 148:

¹⁸ Տե՛ս Реуф В.М., Специально-юридические принципы права. Автореф. дис. ... канд.юрид.наук. Волгоград, էջ 7-8:

¹⁹ Տե՛ս Липинский Д.А., Принципы права //Теория государства и права. Отв.ред. А.В. Малько. М., 2006, էջ 127-128:

²⁰ Տե՛ս Алексеев С.С., Государство и право. Начальный курс. М., 1994, էջ 76-77:

անալոգիա կիրառելիս չեն հենվի իրենց սուբյեկտիվիստական տրամադրությունների վրա:

- Արտահայտվելով նորմատիվ ակտերում՝ իրավունքի սկզբունքներն իրենց որոշակիությամբ ավելի արդյունավետորեն կնպաստեն հանրության իրավագիտակցության բարձրացմանը, իրավական կրթությանը և դաստիարակությանը:

- Իրավունքի սկզբունքները կկողմնորոշեն իրակիրառ մարմիններին ճիշտ մեկնաբանել օրենքները և դրանց հիման վրա կատարել հիմնավորված գործողություններ:

- Իրավունքի սկզբունքներ բովանդակող իրավանորմերի ուսումնասիրությունը կարող է նպաստել օրենսդրության մշտական կատարելագործման:

Ամփոփելով իրավունքի սկզբունքների հասկացության ըննարկումները՝ ցանկանում են նշել, որ իրավունքի սկզբունքներն իրավունքի նորմերով ամրագրված հիմնարար պահանջներն են, որոնք համապատասխանում են հանրության բարոյական, քաղաքական, տնտեսական և արժեքաբանական պահանջներին, որպիսիք ուղղորդում են իրավունքի արարման և կիրառման գործընթացները:

Իրավունքի գիտության մեջ կարծիքներ են հնչել, որ բավական չէ, երբ օրենսդրությամբ ամրագրվում է իրավունքի սկզբունքների շրջանակը, հենց իրավունքի սկզբունքի հասկացությունը նախևառաջ պետք է ստանա օրենսդրական ամրագրում, որից հստակ կերևա, թե օրենսդրական որ նորմերն են համարվում սկզբունք-նորմեր, և որոնք որպես այդպիսին չեն հանդիսանում²¹: Սակայն իրավագետների մի ստվար շրջանակ, որոնց հետ համակարծիք ենք նաև մենք, կարծում է, որ իրավունքի սկզբունքի նման բարդ փիլիսոփայական-իրավական կատեգորիան օրենսդրորեն ամրագրելը նպատակահարմար չէ, որ դա կարող է ավելի շատ հարցեր առաջ բերել, քան թե հարցեր կարգավորել²²: Ի վերջո, ընդունենք, որ ոչ միայն կոնկրետ իրավանորմեր կարող են վկայել իրավունքի սկզբունքների մասին, այլև իրավանորմերի մի ողջ զանգված կարող է վկայել դրանց մասին. այս պարագայում ակնդետ անիմաստ է դառնում իրավունքի սկզբունքի հասկացության օրենսդրական ամրագրումը :

2. Իրավունքի սկզբունքներն իրավունքի արարումը և կիրառումն ուղղորդում են ոչ թե միմյանցից մեկուսի, այլ իրենց ողջ համակարգով՝ ձևավորելով որոշակի կոորդինացիա, որի շրջանակներում գործում են օրենսդրական նորմերը: Իրավունքի սկզբունքները հանդես են գալիս մեկը մյուսի համար և՛ որպես պատճառ, և՛ որպես հետևանք, հանդես են գալիս մեկը մյուսի համար գոյության նախապայման և գործելու խթան: Սա նշանակում է, որ իրավունքի սկզբունքները հանդես են գալիս կուռ համակարգով, որտեղ իրավունքի յուրաքանչյուր սկզբունք արժևորվում է հենց շնորհիվ այն բանի, որ մյուս սկզբունքների հետ միասին գտնվում է մեկ միասնական համակարգի մեջ և այդ համակարգի անքակտելի բաղադրիչն է: Սկզբունքն ինքը հենց համակարգ ձևավորող հիմնադրույթ է, հետևաբար սկզբունքների պարագայում աներկբա է համակարգի ֆենոմենի պարզաբանումը: «Համակարգ»-ը փոխառված է հին հունական «system» բառից, ինչը նշանակում է «ամբողջություն», «մասերից բաղկացած», «ամրակցում»: Փիլիսոփայական ասպեկտով՝ համակարգը նշանակում է «տարրերի ամբողջություն, որոնք կապված են միմյանց հետ և կազմում են մեկ միասնական ամբողջություն, որտեղ տարրերից յուրաքանչյուրը և՛ ինքնավարություն ունի, և՛ միևնույն ժամանակ գտնվում է մյուս տարրերի հետ փոխկապակցման մեջ ու չի կարող գոյություն ունենալ առանց վերջինների»²³: Համակարգերի բաղադրիչ տարրերը միասին գեներացնում են այնպիսի ին-

²¹ Տե՛ս Мартыничук Е.Г., Маржинян Ю.И., Принципы уголовного процесса и правосудия: эволюция понятия, соотношение и совершенствование законодательных регламентаций //Российский судья. 2001. № 2, էջ 30:

²² Տե՛ս Проценко В.П., Принципы уголовного процесса и критерии их систематизации. Краснодар. 2006, էջ 18:

²³ Տե՛ս Философский энциклопедический словарь / гл.ред. Л.Ф. Ильичев, П.Н. Федосеев, С.М. Ковалев, В.Г. Панов.

տեգրացիոն հատկանիշներ, որպիսիք չի կարող գեներացնել այդ տարրերից յուրաքանչյուրն առանձին վերցրած: Այստեղ տեղին է հիշատակել Արիստոտելի հայտնի ձևակերպումը, որ «Ամբողջն ավելին է, քան նրա տարրերի պարզ գումարը»²⁴: Իրավունքի յուրաքանչյուր կոնկրետ սկզբունքի իրավական դերի և նշանակության մասին խոսելիս չենք կարող այդպիսիք չդիտարկել մյուս սկզբունքների հետ ինտեգրացիոն ակտիվ կապերի տիրույթում: Համակարգային մոտեցման պարագայում շեշտը դրվում է նրա ոչ թե կոնկրետ տարրերի վրա, այլ այդ տարրերի փոխադարձ կապերի և առնչությունների վրա՝ ինչպես ուղղահայաց, այնպես էլ հորիզոնական ուղղություններով: Իրավունքի սկզբունքների համակարգը, սակայն, չի կարելի պատկերացնել քարացած կամ ստատիկ՝ անշարժ վիճակում: Այդ համակարգը փոփոխությունների և զարգացումների անվերջ դինամիկայի մեջ է գտնվում, ինչը հնարավոր է միայն այն դեպքում, երբ համակարգն ունի համապատասխան կառուցվածք: Փիլիսոփայական ասպեկտով՝ «կառուցվածք (structura)» նշանակում է՝ կարգ, դիրք, դասավորվածություն: Յուրաքանչյուր համակարգի համապատասխան կառուցվածքից է կախված տվյալ համակարգի կայունությունը, ամբողջականությունը, կենսունակությունը: Կառուցվածքի շնորհիվ է, որ բարդ կազմավորումներն ունակ են դառնում վերածվելու համակարգի և պահպանելու իրենց համակարգային հատկանիշները²⁵: Իհարկե, համակարգի համեմատությամբ՝ կառուցվածքն ունի կարևոր, սակայն երկրորդական նշանակություն: Համակարգի հետապնդած խնդիրներն են պայմանավորում կառուցվածքային ձևավորումը, և ոչ թե հակառակը:

Համակարգային մոտեցում ցուցաբերելով իրավունքին՝ պետք է ասել, որ այն իրենից ներկայացնում է «բուրգ», որը բաղկացած է կառուցվածքային նորմերից, որոնք համախմբված են իրավունքի առանձին ինստիտուտներում, որոնք ձևավորում են իրավունքի ճյուղեր, իսկ վերջիններս էլ առավել մասշտաբային ինքնավար կազմավորումներ, և որոնք էլ ամբողջացնում են պետության միասնական իրավական համակարգը²⁶:

Իրավունքի սկզբունքների համակարգն ունի բազում տարրեր, ասել է թե՛ բազում սկզբունքներ, որոնք միմյանց հանդեպ ունեն որոշակի հարաբերակցություն, և դա պայմանավորված է իրենց և բովանդակությամբ, և համընդհանրության աստիճանով:

Իրավունքի սկզբունքների բազմազանությունն առաջ է բերում դրանց որոշակի դասակարգման անհրաժեշտություն: Ընդ որում, իրավունքի գիտության մեջ առաջարկվում են դասակարգման ամենատարբեր չափանիշներ: Ս. Ս. Ալեքսենը տարբերում էր ընդհանուր-սոցիալական և հատուկ-իրավաբանական բնույթի իրավունքի սկզբունքներ²⁷: Վ. Ն. Կարտաշովն առաջարկում էր իրավունքի սկզբունքները դասակարգել ըստ հասարակական կյանքի ոլորտների և այդ հիմքով տարբերում էր իրավունքի սկզբունքներ, որոնք կարգավորում էին տնտեսական, քաղաքական, սոցիալական և այլ հարաբերությունները²⁸:

Դ. Ա. Սմիրնովը, քննարկելով իրավունքի սկզբունքների տեսակները, գալիս է այն համոզման, որ թեև իրավունքի տարբեր ճյուղեր ունեն իրենց ներհատուկ ճյուղային սկզբունքները, սակայն ճյուղային սկզբունքներից մեկը կամ մի քանիսը կարող են ընդհանրական լինել և վերաբերել լինել նաև իրավունքի մյուս ճյուղերին: Դա նշանակում է, որ կան իրավունքի ընդհանուր սկզբունքներ և իրավունքի հատուկ սկզբունքներ: Երբ ճյուղային օրենսդրությամբ

Մ., 1983, էջ 427:

²⁴ https://lib.ru/POEEAST/ARISTOTEL/metaphiz.txt_with-big-pictures.html

²⁵ Տե՛ս *Аверьянов А.И.*, Системное познание мира. М., 1985, էջ 51:

²⁶ Տե՛ս *Явич Л.С.*, Общая теория права. Л., 1967, էջ 126:

²⁷ Տե՛ս *Алексеев С.С.*, Общая теория права. 2008, էջ 76:

²⁸ Տե՛ս *Карташов В.Н.*, Теория правовой системы общества. М., 2018, էջ 88:

նախատեսված իրավունքի սկզբունքը վերաբերելի է իրավունքի մի քանի ոլորտների, անկախ ճյուղային օրենսդրական ամրագրումից՝ իրավունքի տվյալ սկզբունքը պետք է համարել իրավունքի ընդհանուր սկզբունք²⁹:

Իրավունքի սկզբունքների հաջորդ դասակարգման համար հիմք կարող է դիտարկվել այն աղբյուրը, որով այդպիսիք ամրագրվում և ներկայացվում են հանրությանը: Իրավունքի սկզբունքները կարող են ամրագրվել նորմատիվ-իրավական ակտերով, պաշտոնական բնույթ կրող պարզաբանումներով, մեթոդական բնույթի ուղեցույցներով, իրավագիտական (դոկտրինալ) մեկնաբանություններով և այլն: Այստեղ ողջ խնդիրն իրավունքի սկզբունքների հեղինակության մեջ է, թե նմանատիպ աղբյուրներում արտացոլված սկզբունքներն ինչպես կհարաբերեն միմյանց՝ ելնելով այն աղբյուրից, որով ամրագրված են: Կասկածից վեր է, որ այստեղ կարող է սկզբունքների միջև մրցակցություն սկսվել, նույնիսկ բախումներ (կոլիզիաներ) կարող են առաջ գալ:

Մեր գնահատմամբ՝ սկզբունքները չեն կարող լինել միմյանց հակոտնյա, այդպիսիք միշտ լրացնում և ամբողջացնում են միմյանց, սկզբունքներն իրենց էությամբ՝ ընդհանրական գաղափարներ են, որոնք միշտ հարաբերվում են նմանատիպ ընդհանրական գաղափարների հետ: Նույնիսկ երբ սկզբունքներից մեկն ավելի լայն ընդհանրություն ունի, քան մյուսը, այդպիսիք կարող են դիտարկվել ընդհանուր և հատուկ սկզբունքներ, որոնք միմյանց հանդեպ միշտ փոխլրացնող են, ոչ թե փոխբացառող:

Վ. Ն. Կարտաշովն առանձնացնում է իրավունքի երեք խումբ սկզբունքներ՝ **պոզիտիվ իրավունքի սկզբունքներ, գործնական-կիրառական բնույթի սկզբունքներ և դոկտրինալ սկզբունքներ**³⁰: Նա նշում է, որ պոզիտիվ իրավունքի սկզբունքները ելակետային նորմատիվ-իրավական պահանջներն են (իմպերատիվ և ենթաիմպերատիվ բնույթի), որոնք նշանակալի չափով ունեն հիմնայնություն, կայունություն և ամրագրված են նորմատիվ իրավական ակտերով և իրավունքի այլ ձևերով: Գործնական-կիրառական սկզբունքները ծագում են պրակտիկ գործունեության ընթացքում՝ իրավաբանական հիմնարար նշանակության հարցերով: Վ. Ն. Կարտաշովը նման բնույթի սկզբունքներից նշում է համակարգայնությունը, իրավական կայունությունը, իրավանորմերի միասնական ընկալումը և պարզաբանումը և այլն³¹:

Նույն հեղինակը դոկտրինալ սկզբունքների ներքո հասկանում է այն ելակետային իրավաբանական գաղափարները, որոնք առաջ են քաշվել և ձևակերպվել իրավաբան-գիտնականների կողմից, որ այդ գաղափարները կազմում են իրավագիտակցության մասը, հանդիսանում են հիմնավոր ուղենիշեր և փաստարկներ իրավաստեղծ, իրավակիրառ, իրավահամակարգիչ, իրավամեկնաբանողական գործունեության համար³²:

Առանձին հեղինակներ դիտարկում են այսպես կոչված՝ սուբորդինացիոն (ուղղահայաց) և կոորդինացիոն (հորիզոնական) սկզբունքներ: Համարում են, որ իրավունքի սկզբունքների միջև սուբորդինացիոն հարաբերություններն ունեն բովանդակային բնույթ: Համարվում է, որ սկզբունքներն ունեն բովանդակային տարբեր ծավալներ, ունեն հասարակական հարաբերությունների նկատմամբ կիրառության տարբեր աշխարհագրություն, որոշ սկզբունքներ կարող են վերաբերելի լինել գրեթե բոլոր ոլորտներին, իսկ որոշ սկզբունքներ էլ կարող են լի-

²⁹ Տե՛ս *Смирнов Д.А.*, Принципы российского налогового права: понятие, формирование, реализация. М., 2011, էջ 50:

³⁰ Տե՛ս *Карташов В.Н.*, Принципы прав: понятие, структура, функции. Юридические записки Ярославского госуниверситета им. П.Г. Демидова. Выпуск No 10, 2006, էջ 3:

³¹ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 3:

³² Տե՛ս նույն տեղում, էջ 4:

ներ ազգային կոնկրետ, վերաբերելի լինեն մեկ կամ մի քանի դեպքերի: Այս առավել ընդհանրական սկզբունքները դիտարկվում են հիերարխիկ ազգային բարձր դիրքում, քան բովանդակային առավել նեղ ծավալ ունեցող սկզբունքները: Օրինակ, արդարության սկզբունքը բնութագրական է բոլոր ոլորտներին, քանզի դա հենց իրավունքի էությունն ամենուրեք, իսկ հավասարության սկզբունքն ունի կոնկրետ դրսևորումներ՝ սեռերի հավասարություն, ազգերի հավասարություն, ռասայական հավասարություն, կրոնական հավասարություն և այլն: Նշված երկու սկզբունքները միմյանց հանդեպ գտնվում են սուբորդինացիոն հարթությունում:

Կոորդինացիոն (հորիզոնական) սկզբունքների տարբերակման հարցում չափանիշներն պարզ չեն, առաջ է գալիս մեթոդոլոգիական կոնֆլիկտ, թե ինչպես պետք է հարաբերեն իրավունքի սկզբունքները, որոնք բովանդակային ծավալով միմյանց չեն զիջում: Այս խնդիրը քիչ է ուսումնասիրված իրավունքի գիտության մեջ: Կարծես՝ այս կամ այն հորիզոնական սկզբունքին տրվող նախապատվությունը կախված է լինելու գործի կոնկրետ հանգամանքներից, ճյուղային օրենսդրության նպատակներից և խնդիրներից: Որպես իրավունքի հորիզոնական սկզբունքների օրինակներ կարող են լինել քաղաքացիական դատավարությունում բանավոր կամ գրավոր ընթացակարգերով գործի քննության սկզբունքները, դատավարության դիսպոզիտիվության և դատավորի դատավարական ակտիվության սկզբունքները: Նման օրինակներ կարող են լինել նաև քաղաքացիական իրավունքում պայմանագրի ազատության և կամքի ինքնավարության սկզբունքները, քաղաքացիական իրավունքների անարգել իրականացման և մասնավոր գործերին միջամտելու անթույլատրելիության սկզբունքները:

Իրավունքի սկզբունքների համակարգը չի կարող սահմանափակվել միայն նշված դասակարգումներով: Դասակարգումը և դասակարգման հիմքեր առանձնացնելը գիտական-տրամաբանական գործընթաց է, որը կարող է իրավունքի գիտության զարգացմանը զուգընթաց նորանոր մոտեցումներ առաջարկել:

3. Իրավունքի սկզբունքների վերաբերյալ մեր դիտարկումները կեզրափակենք իրավունքի սկզբունքների գործառույթների շուրջ վերլուծությամբ:

Սկզբունքների գործառույթները ցույց են տալիս, թե ինչին են ծառայում սկզբունքները, և այդ գործառույթները բխում են հենց սկզբունքների սոցիալական և իրավաբանական բնույթից: Այդ բնույթից ելնելով էլ մենք սկզբունքների գործառույթները բաժանում են երկու խմբի՝ **սոցիալական և իրավաբանական:**

Սկզբունքների սոցիալական գործառույթները մեզ տպավորություն են հաղորդում իրավունքի բնույթի և բովանդակության վերաբերյալ, թե ինչպիսի արժեքներ և գաղափարներ են դրված իրավունքի հիմքում: Հակիրճ ներկայացնենք իրավունքի սկզբունքների սոցիալական գործառույթներից առավել նշանակալի դրսևորումները:

Սոցիալական ուղղվածություն ունի իրավունքի սկզբունքների ճանաչողական գործառույթը: Այս գործառույթն առավել, քան որևէ այլ իրավական երևույթ, կարող է լիարժեք և ամբողջական պատկերացում հաղորդել իրավունքի բնույթի և բովանդակության մասին: Համարվում է, որ սկզբունքները յուրօրինակ իրավական կատեգորիաներ, որոնց պրիզմայով են անցնում իրավունքի պատմական և արժեքաբանական, համակարգային ու կառուցվածքային զարգացումները. իրավունքի զարգացումը հենց սկզբունքների զարգացում է, և ճանաչելով սկզբունքների էությունը, այդքանով մեզ համար պարզ է դառնում հենց իրավունքի էությունը³³: Իրավունքի էությունը կարող է բացահայտվել հսկայական քանակի իրավանորմեր ու-

³³ Տե՛ս *Давид Р.*, Основные правовые системы современности. М. Прогресс. 1967, էջ 154-163, 181-192, 313-319, 342-343:

սումնասիրելով և ճանաչելով, սակայն մեկ սկզբունքի ուսումնասիրումը և ճանաչումն արդեն իսկ փոխարինում է այդ իրավանորմերի բազմաքանակ զանգվածին: Երբ մենք ցանկանում են հենց սկզբից ճանաչել իրավունքի, նրա առանձին ճյուղերի կամ ինստիտուտների բնույթը կոնցեպտուալ մակարդակով, բավական է ճանաչենք դրանց հիմքում դրված իրավունքի սկզբունքները: Գերմանացի հայտնի իրավագետ Բ. Ֆ. Վինդշեյդը հստակ նշում էր. «Իրավունքի սկզբունքները ցույց են տալիս իրավունքի էությունը»³⁴: Դ.Ա.Կովալեն ավելացնում է. «Իրավունքի սկզբունքները հիմնարար գաղափարներ են, որոնք արտահայտում են իրավունքի էությունը և բխում են արդարության և ազատության գաղափարներից»³⁵: Սկզբունքները ճանաչելով՝ մենք ձեռք ենք բերում իրավունքի և նրա առանձին ոլորտների նկատմամբ կայուն և հարաբերականորեն անփոփոխ պատկերացումներ, քանի որ առանձին նորմեր կարող են փոփոխվել, սակայն իրավունքի սկզբունքներն անփոփոխ են: Միայն դարակազմիկ, արմատական հասարակական-տնտեսական փոփոխությունները կարող են հանգեցնել իրավունքի սկզբունքների փոփոխության, սակայն նման փոփոխություններ տեղի են ունենում հազարամյակների կամ մի քանի հարյուրամյակների կտրվածքով:

Սոցիալական ուղղվածություն ունի իրավունքի սկզբունքների արժեքաբանական գործառույթը: Հայտնի է, որ սկզբունքներն ունեն արժեքաբանական (աքսիոլոգիական) բնույթ, հանդիսանում են հասարակության բարոյական արժեքների կրողներ: Սկզբունքների հիմքում դրված սոցիալական արժեքներն ուժեղագույն խթանիչ են հենց այդ սկզբունքների իրացման համար: Սակայն պետք է ասել, որ սոցիալական արժեքներն այն աստիճան միասնական համակարգ չեն կազմում և ունիվերսալ չեն, որքան սկզբունքներն են, որոնք կրում են հենց նույն այդ արժեքները: Այսինքն՝ սկզբունքները հանդիսանում են հանրության արժեքների լավագույն «տանող հրթիռները», որոնք սոցիալ-բարոյական արժեքներն իրավանորմերի միջոցով կարողանում են տեղ հասցնել և սոցիալական օղակներին իրավական մեթոդներով պարտադրել դրանց կատարման: Սկզբունքների արժեքաբանական գործառույթն իր մեջ նաև որոշակի գաղափարական բաղադրիչ ունի, որի միջոցով կարողանում է ծրագրավորել օրենսդրին, արդարացնել վարքագծի կանոնների սահմանումը և ապահովում է հանրային ինտեգրումը միասնական կանոնների շուրջ: Սկզբունքներն իրենց արժեքաբանական գործառույթով հիմնականում ուղղորդում են օրենսդրին, սակայն քիչ չեն նաև դեպքերը, երբ այդ գործառույթն ուղղորդում է նաև արդարադատական համակարգին, որն իր որոշումները կառուցում է սկզբունքներով ամրագրված արժեքների հաշվառմամբ: Մասնավորապես, նմանատիպ արժեքներ կարող են հանդիսանալ օրենքի արդարությունը և կանխատեսելիությունը, որոնք միասին ապահովում են իրավունքի և օրենքի լավագույն ներդաշնակությունը:

Սոցիալական ուղղվածություն իրավունքի սկզբունքների համակարգային գործառույթը: Սկզբունքներն իրենց էությամբ հենց համակարգային-ինտեգրացիոն կատեգորիաներ են, որոնք իրավանորմերը կառուցում են որոշակի տրամաբանությամբ, որոշակի հաջորդականությամբ, որոշակի գաղափարի կամ արժեքի շուրջ: Կարելի է վստահորեն ասել, որ համակարգային գործառույթն ուղղակիորեն հենվում է նախորդ երկու՝ ճանաչողական և արժեքաբանական գործառույթների վրա: Իրավունքի սկզբունքները համակարգային գործառույթով ինտեգրում են ոչ միայն ներպետական, այլև օտարերկրյա և միջազգային իրավունքի նորմերը, հանդես են գալիս տարբեր իրավական համակարգերի միջև որպես յուրօրինակ կամուրջ-

³⁴ См Виндшейд С.В., Учебник пандектного права. Том 1, Общая часть. /перевод с немецкого, под ред. С.В.Пахмана/. Изд. А. Гиероглифова и И.Никифорова. С-Петербург. 1874, էջ 54:

³⁵ См Захаров А.Л., Принципы права: коллективная монография. – Самара, 2010.

ներ³⁶: Օրինակ՝ արդարության, հավասարության սկզբունքները միավորում և միասնականացնում են տարբեր երկրների իրավական համակարգերն այն բանի շնորհիվ, որ տարբեր երկրների իրավական համակարգեր նախատեսում են այդ սկզբունքներին համապատասխան վարքագծի կանոններ, և արդյունքում ստացվում է, որ տարբեր իրավական համակարգեր հայտնվում են «միևնույն կլոր սեղանի շուրջ»: Համակարգային գործառնությունը՝ իրավունքի սկզբունքներն ապահովում են «իրավունքի իրավահաջորդությունը», երբ օրենսդրական փոփոխությունների պարագայում որքան էլ փոփոխվում են կոնկրետ իրավանորմերը, նրանք շարունակում են մնալ միևնույն համակարգայնության շրջանակներում, միևնույն արժեքների ծիրում:

Սոցիալական ուղղվածություն ունի իրավունքի սկզբունքների մեկնաբանման գործառնությունը: Միանգամից նշենք, որ իրավունքի սկզբունքների այս գործառնությունը կիրառվում է գործնական-կիրառական գործունեության, այլ ոչ թե օրենսդիր գործունեության շրջանակներում: Այս գործառնության իր մեջ, սակայն, ունի «օրենսդիր պոտենցիա», դա տեղի է ունենում ստեղծագործական մոտեցման շնորհիվ, երբ իրավակիրառողը, ելնելով սկզբունքով ամրագրված սոցիալ-բարոյական արժեքի էությունից, իրավանորմը մեկնաբանում է այնպես, որ լրացնում է օրենսդրական չկարգավորման կամ ոչ լրիվ կարգավորման բացը՝ այդքանով «հրամցնելով» վարքագծի քվադրիկանոն: Ստատուտային իրավական համակարգի երկրներում, որտեղ իրավունքի աղբյուրը միայն և բացառապես ստատուտն (օրենքն) է, իրավակիրառողը չի կարող մեկնաբանման արդյունքում բոլորովին նոր նորմ սահմանել, սակայն ելնելով իրավունքի սկզբունքներում ամրագրված արժեքներից՝ գեներացվում է «միևնույն մատերիայի» նորմ, որը գնահատվում է որպես գործող «նորմի շարունակություն»: Բնականաբար կարևորը հասարակական հարաբերությունների արդյունավետ իրավական կարգավորումն է, որը կարելի է ապահովել մեկնաբանման գործառնության շրջանակներում՝ անկախ այն հանգամանքից, թե ինչպիսի իրավական գնահատական կտանք նոր ծնված վարքագծային կանոնին:

Իրավունքի սկզբունքների՝ իրավաբանական ուղղվածություն ունեցող գործառնություններին մենք անվանում են նորմատիվ գործառնություններ, որոնք բացահայտում են սկզբունքների իրավաբանական դերը, իսկ այդ դերը կայանում է սկզբունքների **կարգավորիչ և պահպանիչ** դերակատարումներով:

Չկա իրավունքի գործողության որևէ ոլորտ, որտեղ իրավունքի սկզբունքները դերակատարում չունենան: Իրավունքի սկզբունքները գործում են ինչպես ինքնուրույն, այնպես էլ տարբեր իրավանորմերի զուգակցությամբ: Հատկապես վերջին պարագայում իրավունքի սկզբունքներն անփոխարինելի դեր են խաղում տարբեր իրավանորմերի միջև հակասությունները և տարընկալումները հարթելու ուղղությամբ: Իսկ երբ ընդհանրապես բացակայում են իրավանորմեր, որոնց զուգակցությամբ՝ իրավունքի սկզբունքները կարող են կարգավորել հասարակական հարաբերությունները, ապա իրավունքի սկզբունքներն իրենք են նախաձեռնությունը վերցնում իրենց ձեռքը և կարգավորում հասարակական հարաբերությունները: Եվ դա հնարավոր է միայն, երբ իրավունքի սկզբունքներն ունեն նորմատիվ բնույթ:

Իրավունքի սկզբունքների նորմատիվ գործառնությունների մասին է վկայում այն, որ իրավունքի սկզբունքներն ուղղորդում են իրավական կարգավորման գործընթացները և այդպիսիք դնում որոշակի շրջանակների մեջ: Այս պարագայում՝ իրավունքի սկզբունքներն օրենսդիր և այլ պետական մարմինների համար հանդես են գալիս որպես ուղեցույց, կարմիր թել, որով

³⁶ Տե՛ս Jakob A., Re-defining Principles as «Important Rules». A Critique of Robert Alexy//On the Nature of Legal Principles, էջ 157:

վերջիններս պետք է առաջնորդվեն վարքագծի կանոններ սահմանելիս: Դա նշանակում է, որ իրավունքի սկզբունքները նաև պետական մարմինների իրավասության շրջանակներ են սահմանում: Նորմատիվ գործառույթի իրականացման համար իրավունքի սկզբունքներն ունեն բարձր մակարդակի վերացականություն և ճկունություն, բայց այդ՝ հատկություններն իրավունքի սկզբունքները դարձնում են հարաբերական, այլ ոչ թե բացարձակ: Յուրաքանչյուր կոնկրետ կիրառման պարագայում իրավունքի սկզբունքների հիման վրա վարքագծի կանոններ սահմանելու ձգտումներում օրենսդիրը և պետական մյուս մարմինները ելնում են հանրության և պետության առջև ծառացած նպատակներից: Եվ իրավունքի սկզբունքների ճկունությունը թույլ է տալիս «այդ նպատակը տեղավորել» իրավունքի սկզբունքի վերացականության մեջ: Հաջորդ պահին երբ փոխվում են հանրության և պետության նպատակները, այդպիսիք ևս տեղավորվում են մեզ հայտնի վերացականության մեջ:

Եզրակացություն

Իրավունքի սկզբունքների վերացականությունը և ճկունությունը թույլ են տալիս հաղթահարելու նաև իրավունքի սկզբունքների միջև ծագող հակադրությունները, և թե դրանցից որին կտրվի նախապատվությունը, կրկին պայմանավորված է տվյալ շրջափուլում հանրության և պետության առջև ծառացած խնդիրներից: Օրինակ, երբ պետության և հանրության շահերը պահանջում են գնալ ազգայնացման, և առաջ է գալիս հակադրություն սեփականության անձեռնմխելիության և պետական ու հանրային անվտանգության ապահովման սկզբունքների միջև (տես՝ ՀՀ քաղ.օր. 3-րդ հոդված), ապա պետությունը կարող է նախապատվությունը տալ պետական և հանրային անվտանգության ապահովման սկզբունքին, որովհետև հենց դա է պահանջում հետապնդած գերնպատակը: Կամ՝ երբ հակադրվում են խոսքի ազատության և դավանանքի ու կրոնական համոզմունքների ազատության սկզբունքները, պետությունն իր որդեգրած քաղաքականության նպատակներից ելնելով՝ կարող է նախապատվությունը տալ կամ առաջին, կամ երկրորդ սկզբունքին:

Հատուկ ցանկանում ենք նաև շեշտել, որ իրավունքի սկզբունքների նորմատիվ գործառույթն իր ողջ կարողությամբ գործում է ոչ միայն վարքագծի կանոններ սահմանելիս՝ իրավաստեղծ գործունեության շրջանակներում, այլև հենց այդ վարքագծի կանոնները կիրառելիս՝ իրավակիրառ գործունեության շրջանակներում:

Ամփոփելով իրավունքի սկզբունքների հասկացության, համակարգի և գործառույթների վերաբերյալ մեր դիտարկումները՝ ցանկանում ենք նշել, որ այդպիսիք իրենց նկարագիրը պահպանում են հասարակական հարաբերությունների ճյուղային կամ ոլորտային իրավական կարգավորումներում, թեև առանձին ոլորտներ հանդես են բերում իրենց բնութագրական առանձնահատկությունները: Իրավունքի սկզբունքների համակարգի և գործառույթների ոլորտային առանձնահատկություններին կանդրադառնանք մեր հետագա ուսումնասիրություններում և հրապարակումներում:

Ամփոփագիր: Գիտական հոդվածում նպատակ է դրվել բազմակողմանիորեն վերլուծել իրավունքի սկզբունքների տեսական-մեթոդաբանական հիմքերը, դրանց համակարգային բնույթը և գործառույթային նշանակությունը իրավունքի ներքին կառուցվածքում: Իրավունքի սկզբունքը դիտարկվել է ոչ միայն որպես նորմատիվ ուղղորդող գաղափար, այլ նաև որպես իրավական մշակույթի արժեքաբանական արտահայտություն:

Հոդվածում իրավունքի սկզբունքները ներկայացվում են որպես ինքնուրույն իրավաբանական երևույթ-

ներ, որոնք ձևավորում են նորմատիվ կառուցվածքի հիմքը և նպաստում են իրավական որոշակիության, կանխատեսելիության և իրավական քաղաքականության համակարգայնացմանը: Համահեղինակներն առանձնացնում են իրավունքի սկզբունքների կարգավորիչ և պահպանիչ գործառնությունները, վերլուծում դրանց դերը՝ ինչպես իրավունքի ստեղծման և կիրառման գործընթացներում, այնպես էլ՝ իրավունքի հանրային և մասնավոր ճյուղերում:

Հոդվածում առկա է նաև վերլուծություն՝ բացահայտելու համար սկզբունքների համընդհանուր բնույթը և իրավակարգավորման ազգային առանձնահատկությունները:

Annotation. This scientific article aims to conduct a comprehensive analysis of the theoretical and methodological foundations of legal principles, their systemic nature, and functional significance within the structure of law. The principle of law is examined not only as a normative guiding idea but also as an axiological expression of legal culture.

The article presents legal principles as autonomous legal phenomena that constitute the foundation of the normative structure and contribute to legal certainty, predictability, and the systematization of legal policy. The co-authors highlight the regulatory and protective functions of legal principles, analyzing their role both in the processes of law-making and law enforcement, as well as within the domains of public and private law.

A comparative analysis is also provided to identify the universal nature of legal principles and their role in the context of national legal regulation.

Аннотация. Настоящая научная статья ставит своей целью провести всесторонний анализ теоретико-методологических оснований принципов права, их системного характера и функционального значения в структуре права. Принцип права рассматривается не только как нормативно-руководящая идея, но и как аксиологическое выражение правовой культуры.

В статье принципы права представлены как самостоятельные юридические явления, формирующие основу нормативной структуры и способствующие правовой определённости, предсказуемости и систематизации правовой политики. Авторы акцентируют внимание на регулятивной и охранительной функциях принципов права, анализируя их значение как в процессе правотворчества и правоприменения, так и в рамках публичного и частного права.

Также представлено сравнительное исследование с целью выявления универсального характера принципов права и их роли в контексте особенностей национального правового регулирования.

Բանալի բառեր – իրավունքի սկզբունք, գործառնություն, համակարգ, արժեքաբանական, նորմատիվ, դրոշմաբանական, հասկացություն, կարգավորիչ, պահպանիչ, սոցիալական, հանրային, բաղադրիչ:

Keywords: principle of law, function, system, axiological, normative, doctrinal, concept, regulatory, protective, social, public, component.

Ключевые слова: принцип права, функция, система, ценностный, нормативный, доктринальный, понятие, регулятор, охранительный, социальный, общественный, компонент.

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. Аверьянов А.И., Системное познание мира. М., 1985.
2. Алексеев Н.Н., Общее учение о праве. Симферополь. 1919.
3. Алексеев С.С., Государство и право. Начальный курс. М., 1994.
4. Алексеев С.С., Общая теория права. 2008.
5. Байтин М.И., Вопросы общей теории государства и права. Саратов 2006.

6. Байтин М.И., Сущность права. М., 2005.
7. Вагина Н.М., Принципы публичного права: автореф. Дисс. ... канд.юрид.наук. Казань. 2004.
8. Виндшейд, Учебник пандектного права. Том 1, Общая часть. /перевод с немецкого, под ред. С.В.Пахмана/. Изд. А.Гиероглифова и И.Никифорова. С-Петербург. 1874.
9. Данкварт Г., Принципы гражданского права, Москва, 2015.
10. Давид Р., Основные правовые системы современности. М., Прогресс. 1967.
11. Захаров А.Л., Принципы права: коллективная монография. – Самара, 2010.
12. Карташов В.Н., Принципы прав: понятие, структура, функции. Юридические записки Ярославского госуниверситета им. П.Г. Демидова. Выпуск No 10. 2006.
13. Карташов В.Н., Теория правовой системы общества. М., 2018.
14. Краткая философская энциклопедия. М., 1994.
15. Кудрявцев В.Н., О правопонимании и законности //Государство и право. 1994. No 3.
16. Липинский Д.А., Принципы права //Теория государства и права. Отв.ред. А.В.Малько. М., 2006.
17. Мартынич Е.Г., Маржинян Ю.И. Принципы уголовного процесса и правосудия: эволюция понятия, соотношение и совершенствование законодательных регламентаций //Российский судья. 2001. No 2.
18. Мосин А.С., Презумпции и принципы в конституционном праве Российской Федерации. М., 2009.
19. Проценко В.П., Принципы уголовного процесса и критерии их систематизации. Краснодар. 2006.
20. Реуф В.М. Специально-юридические принципы права. Автореф. Дис. ... канд.юрид.наук. Волгоград.
21. Смирнов Д. А., О, понятии принципов права / Общество и право. 2012. No 4.
22. Смирнов Д.А., Принципы российского налогового права: понятие, формирование, реализация. М., 2011.
23. Смирнов О.В., Основные принципы советского трудового права. М., 1999.
24. Сюкияйнен Л.Р., Мусульманское право. Вопросы теории и практики. М., 1986.
25. Философский энциклопедический словарь / гл.ред. Л.Ф Ильичев, П.Н.Федосеев, С.М. Ковалев, В.Г. Панов. М., 1983.
26. Юдельсон К.С., Советский гражданский процесс. М. 1956. էջ 32; Морейн И.Б. Перевод на другую работу. М., 1965.
27. Явич Л.С., Общая теория права. Л., 1967.
28. Jakob A., Re-defining Principles as «Important Rules». A Critique of Robert Alexy//On the Nature of Legal Principles.
29. Jordan DACI, Legal Principles, Legal Values and Legal Norms:are they the same or different?, European School of Law and Governance, Prishtina, Kosovo, Universum University, Prishtina, Kosovo, էջ 113:
30. Roger Hutchinson, THE IMAGE OF GOD, Works (1842), Edited by John Bruce, Cambridge: Parker Society, Chapter 28. How there is but one God only: the divinity of Christ, and the all-doing Comforter, notwithstanding this unity.
31. https://lib.ru/POEEAST/ARISTOTEL/metaphiz.txt_with-big-pictures.html

Հայկյանց Ա. - պրոֆեսոր, իր. գիտ. դոկտոր, էլիասցե՝ haykyants@yahoo.com:

Բարսեղյան Տ. - ԵՊՀ ասպիրանտ, էլիասցե՝ tarielbarseghyan3@gmail.com:

Ներկայացվել է խմբագրություն 18.07.2025 թ., տրվել է գրախոսության 18.07.2025 թ., երաշխավորվել է ԵՊՀ քաղաքացիական իրավունքի ամբիոնի ղեկնիտ, իր. գիտ. թեկնածու Շ. Ղուկասյանի կողմից, ընդունվել է տպագրության 01.10.2025 թ.: